

УДК 930.253-028.26

Л. Ф. ПРИХОДЬКО*

**ЕКСПЕРТИЗА ЦІННОСТІ АУДІОВІЗУАЛЬНИХ
ДОКУМЕНТІВ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ,
НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ**

Розглянуто у теоретичних і прикладних аспектах експертизу цінності аудіовізуальних документів: її поняттєвий апарат, методологічний інструментарій та специфіку його практичного застосування.

Ключові слова: Національний архівний фонд (НАФ); документ Національного архівного фонду (НАФ); цінність документа; експертиза цінності аудіовізуальних документів; методологія експертизи цінності документів.

Згідно зі ст. 1. Закону України “Про Національний архівний фонд та архівні установи”, документ Національного архівного фонду (НАФ) – це архівний документ, культурна цінність якого визнана відповідною експертизою та який підлягає державному обліку і зберіганню¹. Офіційна версія поняття “документ Національного архівного фонду” зафіксувала його суттєву відмінність від інших інформаційних ресурсів. Її головний сенс полягає у значущості ціннісних параметрів документа НАФ, установлених на підставі експертизи його цінності.

Аудіовізуальні документи за обсягами та інформаційним потенціалом становлять важливу складову НАФ. Адже ці документи мають унікальні можливості достатньо повно передавати та відтворювати зображувальну, звукову, зображувально-звукову сторони подій, процесів, фіксувати їх у той момент, коли вони відбуваються, концентрувати в образній, емоційно насиченій формі відображення дійсності, створюючи вражаючий ефект присутності для людини, яка її сприймає. У значенні історичних джерел і творів мистецтва аудіовізуальні документи впливають на формування історичної пам’яті та національної самобутності, інтелектуальний і духовний розвиток суспільства, за їх допомогою відбувається міжкультурний діалог на засадах гуманістичного мислення, обмін пізнавальними та мистецькими здобутками, орієнтований на взаєморозуміння, взаємозбагачення надбань людства.

Забезпечення якісного формування НАФ аудіовізуальними документами є пріоритетним завданням архівних установ держави. Однак

* *Приходько Людмила Федорівна* – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу архівознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства

його вирішення значною мірою ускладнено реформуванням державного апарату управління, економічними перетвореннями, що супроводжуються появою нових створювачів аудіовізуальних документів – підприємств, установ, організацій різної форми власності, виникненням нових видів документів і носіїв інформації, обсягами концентрації інформації у документах. Істотні зміни у потребах українського суспільства щодо ретроспективної інформації, зумовлені зняттям ідеологічних заборон із тематики наукових досліджень, спричинили підвищення вимог до параметрів цінності аудіовізуальних документів, котрі підлягають постійному (довічному) зберіганню. На вирішення теоретичних і прикладних проблем експертизи цінності цих документів впливає безпрецедентний масштаб і динаміка нарощування у сучасному інформаційному суспільстві обсягів кіно-, фото-, фоно-, відеодокументування, істотне збільшення питомої ваги цифрових аудіовізуальних документів у загальному обсязі документної інформації. Цілком закономірно, що цифрові аудіовізуальні документи стали новим об'єктом робіт, процесів і технологій в архівах, засвідчили у сучасній архівістиці фундаментальні зрушення від аналогової парадигми до цифрової.

Як свідчить практика, українські архівісти здійснюють експертизу цінності документів, основу якої становлять розроблені у радянському архівознавстві її наукові та організаційно-методичні засади (критерії експертизи цінності, система переліків документів, структура експертних органів тощо). Втім, сучасне українське архівознавство надбало низку нових, принципово важливих положень, істотно відмінних від попередніх напрацювань. Насамперед йдеться про деідеологізацію всього комплексу архівних робіт і процесів, методологічний арсенал експертизи цінності документів, що базується на нормативно-правовій базі українського архівного законодавства, науково обґрунтованій системі принципів, методів, критеріїв для всебічного вивчення документів (типів, видів, форм, змісту), застосуванні конкретних нормативних і методичних посібників (переліків документів із нормативно встановленими строками їх зберігання, номенклатури справ) тощо². Варто підкреслити у контексті зазначеного, що підґрунтям для опрацювання проблематики експертизи цінності аудіовізуальних документів слугує інноваційна модель експертизи цінності управлінських документів, розроблена провідним фахівцем Державної архівної служби України, канд. іст. наук С. Сельченковою, а також низка нормативно-методичних документів, підготовлених співробітниками Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (УНДІАСД)³. І все ж, попри актуальну потребу з боку архівістів у науково-методичному супроводі, специфіка експертизи цінності аудіовізуальних документів залишається поза межами комплексного наукового дослідження.

У статті на основі опрацювання історіографії проблеми⁴, відповідних нормативно-правових актів, узагальнення досвіду архівних установ із проведення експертизи цінності аудіовізуальних документів і, зокрема, Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного (далі – ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного)⁵, ми розглянемо, головним чином, структуру методологічного інструментарію експертизи цінності цих документів і особливості його застосування при оцінюванні та відборі кіно-, фото-, фоно-, відеодокументів на архівне зберігання. Публікація підготовлена за результатами виконання науково-дослідної роботи “Розроблення теоретичних і методичних засад роботи архівних установ України з аудіовізуальними документами” і підготовки на її основі методичного посібника “Робота архівних установ України з аудіовізуальними документами”, який готується до друку⁶.

Поняття “експертиза” (франц. *expertise*, лат. *expertus* – досвідчений, випробуваний) у широкому розумінні означає розгляд, дослідження певного питання, яке здійснюють експерти з метою зробити правильний висновок, дати вірну оцінку відповідному явищу⁷. Наукова думка інтерпретує сутність цього поняття, переважно, як особливу форму дослідної діяльності, що базується на спеціальних знаннях, і здійснюється компетентними й незалежними експертами, чії грамотні оцінки, рекомендації та відповідальні висновки сприяють ефективному вирішенню соціально значущих проблем. Експертизу також розуміють як наукову дисципліну, особливу етику, систему специфічних експертних технологій⁸.

За формулюванням, поданим у нормативно-правових документах українського архівного законодавства, експертиза цінності документів – це всебічне вивчення документів із метою внесення їх до НАФ або вилучення з нього, проведення грошової оцінки документів НАФ, віднесення їх до унікальних і встановлення строків зберігання документів, що не підлягають внесенню до НАФ⁹. У дефініції окреслюється ключовий аспект сутності поняття “експертиза цінності документів”, сконцентрований у словосполученні “всебічне вивчення документів”, – це її основа, точка відліку, що визначає якість і результати всіх подальших робіт, процесів, технологій, безпосередньо пов’язаних з оцінкою і відбором документів на архівне зберігання, комплектуванням архівних установ. Словосполучення “всебічне вивчення документів” за предметно-поняттєвою віднесеністю є наближеним до словосполучення “грунтовне наукове дослідження”, що означає ретельний науковий розгляд із метою пізнання певного об’єкту, здійснений з повнотою, глибиною й вичерпністю¹⁰. Визначний радянський учений-архівознавець В. Автократов, оперуючи великим обсягом теоретичного матеріалу, охарактеризував експертизу цінності документів у значенні не

тільки початкового етапу джерелознавчого аналізу, а й його особливої форми, покликаної подолати специфічне протиріччя між теоретико-джерелознавчим підґрунтям уявлення про документ як про певну іманентну історичну цінність, і практичною потребою відбору частини документів¹¹. Дійсно, ні суспільство, ні держава не в змозі забезпечити збереженість усіх створених ними документів, а тому саме ознака цінності документів слугує головною підставою для їх відбору на постійне (довічне) зберігання.

Цінність – фундаментальне поняття у філософії, аксіології, базове – низки соціальних і гуманітарних наук, вживається у мистецтві, релігії, моралі, інших сферах духовного життя. Отже, є багатоаспектним, полідисциплінарним, відображає один із найсуттєвіших чинників практичної взаємодії людини з соціумом, смислоутворюючі засади її буття. У більшості випадків поняттям “цінність” позначають значущість (позитивну чи негативну) певних явищ і предметів навколишнього світу, яку надають їм суспільство, соціальні групи або окрема особа, і яка становить основу їхнього ставлення (вибору, надання переваги тощо) до цих явищ і предметів. Цінність окреслюється в актах оцінки, де обирають, визначають, вибудовують ієрархічну структуру цінностей. Процес інтелектуального пізнання історії людства виразно доводить, що знання у кожному історичному епоху об’єктивно детерміновані й конституювані через систему цінностей, а тому й цінність різних документів, де вони акумульовані, не може бути однаковою. Цінність властива документу завдяки тому, що він залучений у сферу суспільного буття людини і стає носієм певних соціальних відносин. Поряд зі змінами, що відбуваються у просторово-часовому соціокультурному середовищі функціонування документа, певні трансформації переживає його цінність та інструментарій її визначення. Залежно від історичних умов одні компоненти інструментарію втрачають своє значення, на зміну їм суспільство обирає інші.

Поняття “цінність документа” – базове у поняттєво-термінологічному апараті українського архівознавства, означає інформаційні та інші характеристики документа, що зумовлюють його значимість для особи, суспільства, держави¹². Об’єктивна потреба в експертизі цінності виникає, насамперед, через різний інформаційний потенціал, а також через інші ознаки документів. Під час проведення експертизи цінності документів, яка за своїм змістом є аксіологічною процедурою, цінність документа фіксує його певні інформаційні характеристики, пов’язані з відображенням діяльності юридичної або фізичної особи (залежно від функцій, виду номіналу документа), поглинанням або дублюванням інформації інших документів, мірою узагальнення інформації у документі¹³. Водночас зауважимо, що цінність документа треба відрізняти від його корисності, яка співвідноситься з потребами конкретного

користувача і тому є лише функцією цінності. Головне призначення експертизи цінності документів полягає у тому, щоб на науковому фундаменті виявити ті документи, що найповніше відповідають потребам особи, суспільства, держави у ретроспективній інформації, при цьому не тільки у сьогоденні, а й на перспективу. Її кінцевим результатом є комплектування кожного архіву документами відповідно до його юридичного статусу і профілю шляхом дотримання основних постулатів оцінки та відбору документів на архівне зберігання: пріоритету більш цінного перед менш цінним; при оптимальному фізичному обсязі документів – їх найбільша інформаційна ємність, а відтак, забезпечення якісного формування НАФ у цілому.

Експертиза цінності аудіовізуальних документів базується на певних теоретичних підставах – методології, що містить розроблену у гуманітарних науках і архівознавстві систему апробованих принципів, підходів, методів науково-пізнавальної діяльності, а також загальні й специфічні критерії експертизи цінності документів. У широкому розумінні поняття “методологія” (грец. *methodos* – спосіб, метод і *logos* – наука, знання) означає вчення про систему принципів, норм, методів науково-пізнавальної діяльності, а також про форми, структуру і функції наукових знань. За визначенням українських науковців методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, що забезпечують отримання максимально об’єктивної, точної, систематизованої інформації про досліджувані процеси та явища¹⁴. Методологія характеризує необхідні й обов’язкові компоненти наукового дослідження: його об’єкт, предмет, мету, завдання, визначає сукупність відповідних дослідницьких засобів і послідовність руху дослідника у процесі пізнавальної діяльності. Головне призначення методології полягає у виявленні й осмисленні передумов, підстав, закономірностей формування і функціонування наукових знань, в організації конструктивної пізнавальної діяльності¹⁵. Структурно методологія експертизи цінності аудіовізуальних документів включає загальнонаукову методологію, спеціально-наукову методологію власне архівознавства і наукових дисциплін гуманітарного комплексу, а також методику й технології дослідження ціннісних ознак документів, що забезпечують його регламентацію, і мають чітко окреслений нормативний характер.

Важливим елементом загальнонаукової методології експертизи цінності документів є наукові принципи – загальноприйнятні норми професійного мислення найвищого авторитету, що визначають засадничі положення дослідження об’єктів матеріальної та духовної культури, з обов’язковим дотриманням неупередженості й достовірності, використанням певних дослідницьких прийомів і процедур. Основні наукові принципи методологічного інструментарію експертизи цінності аудіовізуальних документів – це загальнонаукові принципи історизму, науко-

вої об'єктивності, а також базовий принцип архівознавства – принцип всебічності та комплексності вивчення документів. Принцип історизму означає розгляд будь-якого явища у розвитку, з урахуванням об'єктивних закономірностей його виникнення, конкретно-історичних умов та особливостей формування. Застосування цього принципу ґрунтується на залученні, аналізі й узагальненні значного за обсягом емпіричного матеріалу і забезпечує на цій основі дослідження явища у широкому історичному контексті, розкриття механізмів і закономірностей його історичної еволюції під впливом певних суб'єктивних і об'єктивних чинників, у його зв'язках і взаємодії з іншими явищами. Принцип історизму є основним у теорії та практиці експертизи цінності аудіовізуальних документів, що визначає національні особливості, походження, зміст документа, його зовнішні ознаки. За своєю суттю цей принцип передбачає аналіз й узагальнення, у першу чергу, генезису об'єкта, що досліджується, у цьому випадку – аудіовізуальних документів, опанування знаннями конкретно-історичних обставин, в яких вони виникли, уважне вивчення сторін життя, що відбилися в їхньому змісті. Підкреслимо, що розгляд на його підставі має бути всебічним із точки зору походження документів, їхньої внутрішньої структури, зовнішніх ознак, змісту. Принцип наукової об'єктивності зобов'язує архівістів під час аналізу документів ґрунтовно і неупереджено вивчати ті умови та впливи, в яких відбулося їх створення, зміст самих документів, не допускати при цьому політичних або ідеологічних міркувань, безпідставних оцінок фактів, подій, явищ, ролі й значення діяльності окремих осіб в історичному розвитку суспільства, держави, їх замовчування. Як правило, його застосовують у взаємодії з принципом історизму. У сучасному архівознавстві відзначено взаємозв'язок загальнонаукових принципів системності (розгляд об'єкта як системи взаємозалежних і взаємообумовлених елементів) і цілісності (розуміння явищ дійсності як єдності частин цілого у різноманітті їх проявів і зв'язків) – із принципом всебічності та комплексності вивчення документів. При експертизі цінності документів принцип всебічності та комплексності застосовують як методологічну вимогу щодо вивчення відповідних документів із різних точок зору і з урахуванням їх зв'язків із комплексами інших документів. Цей принцип орієнтує дослідити аудіовізуальні документи в усій повноті аналізу їх видового складу, структури, походження, змісту, відомостей про створювача/створювачів документів та впливу їхньої діяльності на структурну організацію документального комплексу, встановити міждокументні зв'язки у межах комплексу документів, архіву і на міжархівному рівні, визначити інформаційну цінність документів для користувачів з урахуванням перспективи їх багатоаспектного використання тощо.

Поряд із науковими принципами у методологічному арсеналі експертизи цінності чільне місце належить науковим підходам і науковим

методам. Науковий підхід означає напрям, що характеризує хід, послідовність вирішення окресленої проблематики, тобто його стратегію. Метод (грец. *methodos* – спосіб, метод) – теоретично обґрунтований спосіб пізнання, система регулятивних правил і операцій, що сприяють розв’язанню теоретичних і практичних проблем. Попри взаємозв’язок у науці між цими поняттями, повною мірою вони не збігаються, і тому їх навряд чи можна трактувати як тотожні. У структурі методології наукового дослідження метод становить її центральний компонент, що визначає механізм конструювання логічних операцій, пізнавальних підходів, аналітичних прийомів, операцій та їх послідовність, дисциплінує пошук істини¹⁶. Його головне призначення полягає в отриманні нових знань про закономірності розвитку, формування і функціонування досліджуваного об’єкта, виясненні способів, прийомів опанування ними. Поняття “науковий підхід” відображає саме ракурс процесу дослідження, його вихідну позицію, базову ціннісну орієнтацію, що окреслюють спрямованість пізнавальної діяльності для досягнення поставленої мети. Принагідно зауважимо, що застосування наукових підходів комплексу гуманітарних наук в архівознавстві абсолютно не підміняє його власні методи, а лише підсилює і поглиблює їх механізм. Багатоаспектний характер проблем експертизи цінності аудіовізуальних документів потребує застосування наукових підходів: інформаційного, джерелознавчого, культурологічного.

Інформаційний підхід зобов’язує при вивченні будь-якого об’єкта, явища в природі чи суспільстві, перш за все, виявити найсуттєвіші для нього інформаційні аспекти. Основний дослідницький потенціал інформаційного підходу полягає у розумінні, що всі об’єкти, явища, процеси навколишнього світу є по суті інформаційними, оскільки пов’язані зі створенням, накопиченням, обміном і використанням інформації (відомостей, знань) для здійснення, передусім, соціальної комунікації¹⁷. В експертизі цінності аудіовізуальних документів інформаційний підхід спрямовує архівіста на вивчення ціннісних ознак їхньої інформації: її кількісних і якісних характеристик, встановлення міри репрезентативності, рівня повноти охоплення у ній певних історичних фактів, явищ, процесів, аспектів життєвого шляху і діяльності персоналії, історико-культурного контексту, виявлення унікальності інформації або її повторюваності в інших документах і документальних комплексах.

Джерелознавчий підхід передбачає аналітико-синтетичне опрацювання документів на основі їх джерелознавчої класифікації, а також прийомів джерелознавчої критики як пріоритетного шляху встановлення автентичності документа, достовірності його інформації, отримання на цій основі наукових фактичних знань. Класифікувати аудіовізуальні документи означає провести багатоступінчастий, ієрархічний і дихотомічний розподіл їх на типи, види, підвиди, різновиди. У межах дже-

релознавчого підходу застосовують зовнішню критику (встановлення походження документа, визначення його типологічної приналежності, зовнішніх особливостей, з'ясування авторства, часу, місця і спонукальних мотивів створення, історії його творця, виявлення міждокументних взаємозв'язків, що відбивають безпосередньо об'єктивні зв'язки між певними історичними фактами, подіями, процесами тощо) і внутрішню критику (аналіз значущості змісту документа).

Природа аудіовізуальних документів зумовлює потребу в культурологічному підході, важливість застосування якого підкреслено у зарубіжному архівознавстві. Інтегруючи дослідницький потенціал культурології, філософії, мистецтвознавства, соціології, теорії комунікацій, культурологічний підхід дозволяє дослідити особливості художньої творчості у сфері аудіовізуальної культури, осмислити в історико-культурному і гуманітарному контекстах специфіку створення аудіовізуальних документів як продуктів творчо-виробничої діяльності у взаємодії її організаційних, художньо-естетичних, технологічних чинників, вплив сучасних цифрових технологій на естетику аудіовізуальних творів.

Експертизу цінності аудіовізуальних документів здійснюють за допомогою низки загальнонаукових методів: історичного, логічного, системного, що втілюють на практичному рівні принципи історизму, системності, цілісності, а також традиційно вживаного в архівознавстві методу функціонального аналізу. Історичний і логічний методи, як правило, розглядають у взаємодії, оскільки вони відбивають єдність пізнання досліджуваного об'єкта у часі та просторі: історичний – у часі, логічний – рух і зміни у просторі. Ці методи дають змогу дослідити генезис виникнення документів, об'єктивні закономірності їхнього історичного розвитку у певні хронологічні проміжки часу і на певній території, виявити сутнісні внутрішні зв'язки між документами та діяльністю створювача/створювачів документів, відсторонитися від усього неістотного й другорядного.

Сутність системного методу полягає у комплексному дослідженні великих і складних об'єктів (систем) як єдиного цілого з узгодженим функціонуванням їхніх елементів і частин, за можливості, повної типології зв'язків між ними. Застосування цього методу в експертизі цінності аудіовізуальних документів потребує їх вивчення як самостійної документальної системи, що базується на єдності походження, технічних і технологічних аспектах створення цих документів, властивій їм поліфункціональності. З іншого боку, таке тлумачення не виключає, а, навпаки, передбачає виокремлення в її межах і аналітичне опрацювання цілком самостійних документальних підсистем – кіно-, відео-, фото-, фонодокументів, що різняться між собою специфічними ознаками. Конкретизація положень системного методу, за потреби, може реалізуватися у доповненнях, уточненнях або інтерпретації критеріїв

експертизи цінності аудіовізуальних документів та їх комплексного застосування.

Метод функціонального аналізу є засобом апріорного судження про потенційно високу (або малу) цінність документів на основі вивчення функцій їх створювача, його місця й ролі у системі державного управління, сферах і галузях державного будівництва, а також аналізу функцій певних видів і різновидів документів із позицій документознавства й джерелознавства, закономірностей їх походження і призначення. Не випадково аналог архівознавчому методу функціонального аналізу був застосований в управлінні, де він фіксує увагу саме на специфічних змістовних особливостях управлінської діяльності¹⁸. Апріорні висновки, отримані за допомогою методу функціонального аналізу, є прогностичними (ймовірнісними) судженнями, яким виразно властиві риси історизму, оскільки практична реалізація методу відбувається при вивченні діяльності створювача документів, специфіки процесів документування, фондової та нефондової систем організації документів.

В архівознавстві рекомендується на практичному рівні для якісної оцінки та відбору аудіовізуальних документів на архівне зберігання застосовувати додатково такі наукові методи: моделювання, ідеалізації, аксіоматичний, вибірковий, експертних оцінок. Сутність методу моделювання полягає у вивченні певних аспектів об'єкта (оригіналу), що цікавлять дослідника, шляхом створення його копії (моделі). Модель (лат. *modulus* – міра, ритм, такт) – це система, що має структуру і виконує функції, дотичні до структури й функцій оригіналу, слугує для розширення знань про досліджуваний об'єкт із метою його конструювання, удосконалення або управління ним. Специфіка моделі полягає, насамперед, у її здатності відображати суттєві характеристики оригіналу та його параметри. При експертизі цінності документів як імітаційні реальні моделі можна розглядати, приміром, архівні описи, а списки юридичних і фізичних осіб-джерел формування НАФ, – у значенні прогностичної моделі надходжень сучасних документів до НАФ з точки зору їх створювачів (фондоутворювачів)¹⁹. Метод ідеалізації – це мислене окреслення комплексу аудіовізуальних документів, що об'єктивно та всебічно відбивають факти, події, процеси. Такого комплексу може і не існувати в архіві, але він слугує узагальненим зразковим прикладом, еталоном за певними фіксованими ознаками та властивостями. Тобто, йдеться про схематизований (ідеальний) образ сукупності документів, що дає змогу глибше та ефективніше здійснити оцінку і відбір документів. Його застосовують при визначенні джерел комплектування архіву. Аксіоматичний (від грец. *axioma* – прийняте положення) метод полягає у віднесенні певних аудіовізуальних документів за ключовими ознаками до числа цінних для архівного зберігання, втім, без конкретного їх вивчення, а на підставі проведених раніше в архівній установі

оцінювання та відбору аналогічних документів. Роль аксіом (постулатів) у цьому випадку виконують принципи, методи й критерії експертизи цінності, прийняті аксіоматично, тобто без доказу і перевірки їх істинності, оскільки вони є вихідними (базовими) для обґрунтування необхідних положень і висновків. Достатньо поширеним є застосування аксіоматичного методу при розробленні науково-методичних посібників і методичних рекомендацій з проблематики експертизи цінності документів і комплектування архівів. Вибірковий метод означає відбір з усієї сукупності аудіовізуальних документів (генеральної сукупності) тільки їхньої частини (вибіркової сукупності). Науковці підкреслюють ефективність вибіркового методу при відборі аудіовізуальних документів із повторюваною інформацією²⁰. Метод експертних оцінок базується на формулюванні фаховими (авторитетними) експертами у ході джерелознавчої критики або мистецтвознавчого аналізу досліджуваних аудіовізуальних документів прогностичних висновків щодо цінності їхнього інформаційного потенціалу, художньо-естетичних, технологічних аспектів і, відповідно, прийняття рішень про внесення документів до НАФ чи виокремлення для знищення. Його специфіка полягає у тому, що остаточне рішення відносно архівного зберігання певного документа може бути прийнято експертами, виходячи навіть з однієї, втім, вагомої підстави. Застосування цього методу є доцільним, коли виникають проблеми щодо оцінки аудіовізуального документа як культурної цінності, твору мистецтва або при віднесенні його до унікальних документів НАФ.

Принципи, підходи, методи експертизи цінності визначають її загальний теоретичний фундамент і конкретизуються у критеріях цінності. Поняття “критерій” (грец. *kritērion* – засіб судження) трактують у таких значеннях: одна з основних ознак, мірило для визначення, оцінки, класифікації чого-небудь; вимірювання показників якості, діяльності, функціонування, структури, ефективності, ієрархії тощо; цінності або стандарти, якими керуються, коли ухвалюють рішення або аргументують думки, вчинки у сфері державного управління²¹.

В архівознавстві критерії цінності документів – система науково-обґрунтованих ознак, на підставі яких визначають ступінь цінності документів²². Підкреслимо, що це – ключовий елемент методології експертизи цінності аудіовізуальних документів. Адже за їх допомогою, як безпосередніх одиниць виміру цінності документів, можна провести на практичному рівні дійсно якісні оцінку і відбір аудіовізуальних документів на архівне зберігання та внесення до НАФ. Однак, критерії не можуть бути абсолютними, тобто, однаково діяти в усіх випадках, завжди і всюди.

Специфіка природи аудіовізуальних документів полягає у тому, що вони створені та функціонують на основі синтезу науки, мис-

тецтва, технічної й художньої творчості, у нерозривному контексті трьох культур – писемної, візуальної та аудіальної. Ці документи виділяються “знаковою системою” – поєднанням сучасних технічних засобів запису, передачі зображення, звуку та звуко-зорової образності, екранними текстами, в яких драматургічний, візуальний, аудіальний компоненти, об’єднуючись у багаторівневу систему, створюють цілісний образ фрагментів і сюжетів навколишнього світу. При експертизі цінності аудіовізуальних документів архівістам доводиться оцінювати їх не тільки як суто документи – можливі об’єкти архівного зберігання, а також і як результати творчо-виробничої діяльності, твори певного виду мистецтва. Різні підходи створювачів аудіовізуальних документів до кожної зйомки, звукозапису, ступінь глибини здійсненої ними інтерпретації фактів і подій та їх образно-художнє відтворення потребують оцінювати аудіовізуальні документи, виходячи з художньо-естетичних ознак. Складність оцінювання аудіовізуальних документів зумовлена також і тим, що в їх змісті вербальну (словесну) і невербальну (образну) складові не можна розглядати ізольовано, оскільки вони тісно й органічно пов’язані між собою. Тому сучасна модель експертизи цінності аудіовізуальних документів включає, крім трьох груп загальних, традиційно вживаних критеріїв цінності (критерії походження, змісту, зовнішніх ознак документів), і специфічні критерії, що дозволяють визначити ціннісні ознаки документів у сенсі творів мистецтва та з урахуванням їхніх технічних характеристик. Загальні й специфічні критерії застосовують у комплексі.

Група критеріїв походження включає: функціонально-цільове призначення юридичної особи (створювача/власника аудіовізуальних документів), значення фізичної особи (створювача/власника аудіовізуальних документів), час і місце створення документів²³.

Аудіовізуальні документи можуть створюватися у процесі документування діяльності фондоутворювача – юридичної особи (неспеціалізованої установи) або життя й діяльності фізичної особи, наприклад, під час кінозйомки урочистих подій, звукозапису засідань колегіальних органів, конференцій, фіксування навчального процесу, відкладається у фондах особового походження. Як продукцію і твір мистецтва аудіовізуальні документи створюють за результатами творчо-виробничої діяльності спеціалізовані установи, організації центрального, регіонального, місцевого рівнів (кіно-, теле-, фотостудії, студії звукозапису, телевізійні канали, кабельні телекомпанії, інформаційні агентства, теле-, радіокомпанії тощо). Варто підкреслити, що ці документи можуть бути результатом співпраці широкого кола установ, організацій, підприємств різного юридичного статусу, профілю, підлеглості, форми власності (науково-дослідні інститути, навчальні заклади, студії спеціальних зйомок, фотоагенства, компанії продюсерські, транс-

портні, юридичні та з виробництва, монтажу і будівництва декорацій, спеціального устаткування, комп'ютерних послуг, дистриб'ютори й організатори прокату, компанії-організатори мистецьких ринків і фестивалів, редакції часописів і газет тощо). Втім, процес їх створення не можна зводити до суто промислового конвеєрного виробництва. Адже в основі аудіовізуального твору, наприклад, у кіно-, фотомистецтві – унікальна, неповторна специфіка “території творчості митця”, що відображає реалізацію художнього замислу в єдності особистого і творчого аспектів, взаємодії аксіологічних, мистецтвознавчих, технічних компонентів, багатовимірному і багатозначному переплетінні з соціумом і різноманітних контекстів історичної доби. Отже, відокремити виробничий чинник від творчого неможливо: творчі зусилля не будуть мати результатів, якщо відсутня відповідна інфраструктура їх реалізації.

Критерій “функціонально-цільове призначення юридичної особи” – створювача аудіовізуальних документів розглядають з двох точок зору: особливої ролі установи, організації підприємства або їх типовості (однорідності, ординарності, повторюваності) у сферах культури, мистецтва. Цей критерій допомагає визначити місце, яке юридична особа посідає за своїм походженням (чи призначенням), характер її функцій, а чинники її особливої ролі або типовості – ступінь цінності створених документів. До основних ознак, що визначають функціонально-цільове призначення юридичної особи (спеціалізованої установи) варто віднести такі: масштаб діяльності (багатопротильний, міжрегіональний характер професійної діяльності, за можливості – інформація про розмір статутного фонду, склад засновників, наявність іноземних партнерів, чисельність працюючих); характер виконуваних функцій (основні, допоміжні, обслуговуючі); роль у розвитку культури, мистецтва у масштабах держави, регіону, місцевості; унікальність і новизна творчо-виробничої діяльності, реалізована у створенні високохудожніх творів мистецтва на основі інноваційного освоєння специфіки екранної культури, наукових досліджень, застосування перспективних інформаційно-комунікаційних технологій, цифрових форматів, мультимедійних систем, сучасних послуг, пов'язаних із виробництвом і використанням інформації; стабільність функціонування; конкурентоздатність, підтверджена успішною участю у престижних міжнародних, державних, регіональних культурних і мистецьких програмах, проектах, конкурсах, форумах; визнання на державному, регіональному чи міжнародному рівнях. Критерій “функціонально-цільове призначення юридичної особи” застосовують як основний при визначенні джерел формування НАФ (джерел комплектування архіву).

Критерій значення фізичної особи (створювача/власника аудіовізуальних документів, критерій авторства) поширюється на створені нею документи, а їх цінність встановлюють з урахуванням масштабу і

значення професійної, громадської, іншої діяльності особи у культурі, мистецтві, визнання її заслуг державою, суспільством та у світі. Цей критерій застосовують до режисерів, операторів, акторів, виконавців музичних і літературних творів, диригентів, фотографів, журналістів та інших творців документів. Серед фізичних осіб виокремлюють безпосередніх створювачів і власників аудіовізуальних документів, які зберігають і володіють ними на правах спадщини, або є колекціонерами чи збирачами цих документів.

Для характеристики статусу фізичної особи, оцінки масштабу її діяльності у культурі, мистецтві вживають поняття “відомий”, “видатний”, “визначний” (тобто, наскільки вона була значимою), що за своєю суттю безпосередньо пов’язані з проблемою особи в історії. Кожен із наведених понять має певні сутнісні смислові відтінки, додаткові лексичні значення та відрізняється більшим або меншим виявом певних ознак.

Всі історичні події творяться людьми – особистостями, яких філософія та історична наука позначають поняттям “історична особистість”. Наразі йдеться про людину, яка залишила певний слід в історії народу, культури, держави та людства. Діяльність історичної особистості може мати позитивний, негативний і суперечливий характер, завдяки чому у пам’яті поколінь про неї сформувалася світла чи ганебна згадка або ж така, що визначити її доволі складно. Втім, незалежно від цього, вона “увійшла в історію” і не перестає певною мірою бути відомою (ту, про яку знають) історичною особистістю²⁴. Найвищий ступінь позитивної якості у зазначеному вище синонімічному ряду має поняття “видатний” (тобто, виділяється серед інших певними надзвичайними рисами, якостями, властивостями). Суспільно і духовно великі історичні справи у базових сферах життєдіяльності людства здійснюють видатні особистості. Ними не народжуються, а стають завдяки відповідним особистісним якостям, прогресивній діяльності та збігу певних об’єктивних обставин. Історія людства свідчить, що до видатних особистостей належали найбільш авторитетні члени соціуму, які, безумовно, володіли унікальною індивідуальною винятковістю, здатністю самобутньо розв’язувати тривалі суспільні суперечності, фундаментальні етико-філософські, естетичні, художні проблеми епохи, презентувати досконалі зразки наукових знань і мистецьких творів, збагачуючи та прискорюючи саме прогресивний рух історичного процесу. Їх життєвий шлях позначений унікальним переплетенням історичної епохи та життєвих ситуацій, культурних і духовних впливів, індивідуально значущою самореалізацією фізичних та інтелектуальних сил, яскраво вираженою здатністю до певного виду діяльності, неповторним поєднанням індивідуальних психологічних, розумових, інтелектуальних особливостей у тріаді “обдарованість – талант – геніаль-

ність”²⁵. У різні історичні часи їхня професійна, громадська або інша діяльність, оперта на ідеї соціального прогресу, гуманізму, духовності, досконалу загальну й професійну культуру, мала високий рівень впливу на розвиток певної базової сфери життєдіяльності суспільства або державного будівництва, суспільну свідомість. Видатні особистості – це гордість нації та людства, творці національних і загальнолюдських культурних цінностей. Їхні вчинки, творчість, практичні справи пройшли випробування часом, у різні історичні епохи – через замовчування, заборони, репресії та отримали високу суспільну оцінку і визнання не тільки країнами і народами, до яких видатні особистості належали, а й світовою спільнотою. Серед них є особистості, чия діяльність досягла загальносвітового, цивілізаційного значення для розвитку науки, культури, мистецтва, філософської, суспільної, політичної думки тощо, а вони увійшли в історію у статусі “всесвітньо відомих”. Порівняно з поняттям “видатний” достатньо поширеним є поняття “визначний”, що виявляє менший ступінь позитивно високої суспільної оцінки особистості. Визначна особистість (відрізняється від інших своїми якостями, важлива своїм значенням) може бути наділена яскравим поєднанням загальних і специфічних здібностей, талантом, відзначатися оригінальністю мислення, креативністю, спроможна презентувати вражаючі показники успішного виконання професійної діяльності, в якій важливу роль відіграє саме традиція, наслідування справи видатних попередників (наукові та мистецькі школи). Це – особистості високого культурно-інтелектуального рівня, котрі володіють знаннями про об’єкт своїх намірів і устремлінь та усвідомлюють шляхи їх реалізації. Втім, масштаб впливу їхньої діяльності у різних сферах суспільства і держави може бути дещо меншим, ніж видатних особистостей, і обмежуватися конкретними предметними галузями, вирішенням локально-конкретних проблем. Та все ж мусимо констатувати, що цей поділ є дещо умовним. Життєвий шлях особистості – це загальнонаукове поняття, що позначає складний процес індивідуального розвитку людини від народження до смерті, відзначається багатогранністю індивідуально неповторних тенденцій, ліній, сюжетів, можливостей самореалізації. Не заперечуючи важливості винагород, звань персоналії, критерій значення фізичної особи доцільно розуміти дещо з ширших позицій. Варто пам’ятати, що особа – створювач аудіовізуальних документів за життя, плідно працюючи у певній галузі аудіовізуального мистецтва, могла залишатися поза межами суспільного визнання або його втратити, чи бути відомою серед вузького кола спеціалістів і шанувальників. Найоптимальніший варіант виявлення ціннісних ознак створених фізичною особою аудіовізуальних документів (критерій авторства) потребує формування вичерпного кола відомостей про макро- і мікрообставини її життя як “людини своєї епохи”, тобто, походження, внутрішній світ,

ціннісні вектори активності, мотивація і масштаб життєвої й творчої самореалізації, втіленої у виконанні діяльності – професійної, громадської тощо, її результати й суспільне значення. Застосовують критерій значення фізичної особи у поєднанні з критерієм змісту документа. Ним послуговуються також при виявленні унікальних документів.

Поняття “походження документів” включає, крім установи або особи, які створили аудіовізуальні документи, також важливі категорії часу і місця їх створення (специфіка поєднання різних часових і просторових чинників у межах екранної реальності). Тобто, йдеться про оцінку історичної значущості часових і просторових характеристик акту документування в їх сукупності. Час створення документів передбачає оцінку ступеня збігу події з її документуванням. Безпосереднє фіксування (відсутність часової дистанції) у документі подій, явищ у конкретний проміжок часу суттєво підвищує його інформаційну цінність для певної країни, території, організації або особи. Чим коротшим є період між подією та її документуванням, тим достовірнішою виявляється інформація документів, в яких вона відбилася. Практичне застосування критерію “час створення документа” зумовлено об’єктивно існуючим чинником неоднакової наукової та історичної цінності документів, дотичних до різних історичних періодів. Тому необхідно звернути першочергову увагу на документи тих історичних епох, від яких збереглася незначна кількість документів. У такому випадку давність створення документа є важливим показником віднесення його до НАФ, в окремих випадках – до унікальних документів²⁶. Цей критерій також дозволяє виявити цінність документів у сенсі належності до періодів особливого історичного значення для світової спільноти, українського народу або української еміграції. Під особливим історичним періодом (у контексті зазначеного) треба розуміти не лише війни, повстання, народні рухи, революції, але й інші найважливіші події державного, суспільного, економічного, культурного, мистецького життя України, регіону. Однак, іноді навіть віддаленість створювача/автора документа від зафіксованих подій дозволяє йому акцентувати увагу на їхніх ключових моментах, що стали очевидними лише з історичної дистанції, при розгляді у ширшому подієвому контексті та переосмисленні. Віддаленість події у часі слугує ознакою особливої уваги відносно додаткового виявлення документів, зокрема, коли аудіовізуальні документи, що зберігаються в архіві, неповно відображають певну подію або мають незадовільний фізико-хімічний чи технічний стан. Критерій часу створення документів доцільно застосовувати у поєднанні з критеріями авторства, значущості інформації, що міститься в документі, та його справжності. Критерій місця створення документів передбачає оцінку території, установи (як конкретний прояв документування діяльності, тобто участь/долучення до певної події, явища) або іншого місця, значимих через події, що там

відбулися під час їх запису, зйомки або – навіть раніше (історичні місця, архітектурні та інші пам'ятки культури, місця, де відбулася значуща подія). Як додатковий критерій може розглядатися належність аудіовізуальних документів до світової, національної, регіональної, місцевої культурної спадщини.

До групи критеріїв змісту документа належать: значущість інформації, що міститься у документі; повторюваність інформації документа в інших документах; вид документа; оригінальність документа²⁷. За їх допомогою встановлюють інформаційну значущість документів, створених у діяльності юридичних і фізичних осіб, тобто, змістовність і якість інформації, що в них міститься, значимість подій, про які йде мова. Цінним вважають зміст документа, коли його характеристики відповідають вимогам найбільшого числа критеріїв серед застосованих для оцінки. Поняття “значущість” відображає позитивну якість, сутнісну особливість, сенс певних фактів, подій, явищ. Утім, значущість окремих подій можна визначити відразу як явищ саме однорідних і типових, що поєднують в єдине ціле загальне й індивідуальне (наприклад, Чорнобильська катастрофа). Типовість у широкому значенні тлумачать як зразкове, найбільш вірогідне і те, що є характерним для низки фактів, явищ, процесів. Поняттям “унікальність” позначають предмет або явище об'єктивного світу, котрі розуміються як виняткові, рідкісні, єдині (лат. *unicus*) у своєму роді. Аналітичне опрацювання аудіовізуальних документів із точки зору значущості інформації дозволяє виділити такі ключові її характеристики: зміст документа фіксує значимість подій, явищ, персоналій для суспільства, держави у конкретний період часу; зміст документа являє: унікальне джерело інформації з вітчизняної історії, розвитку окремих регіонів України, її народів, історії інших держав або народів, життя чи діяльності всесвітньо відомих і видатних осіб; відображає принципово нові ситуацію або процеси, що кардинально вплинули на історичний розвиток нації, держави, її базові сфери та мали значний міжнародний резонанс; є оригіналом видатного твору кіномистецтва (має високі художні якості, композиційно-сюжетну цілісність, оригінальність), рідкісним записом (виступів державних, політичних, громадських діячів, науки, культури, мистецтва, а також художніх творів у виконанні видатних митців) або фотозображенням (наприклад, уже неіснуючої історичної пам'ятки) тощо; зміст документа відображає типові, стійко повторювані деталі, елементи фактів, подій, об'єктів навколишньої природи та матеріальних предметів, життя й діяльності людей²⁸.

Критерій повторення інформації аудіовізуального документа в інших аудіовізуальних документах дозволяє встановити ознаки повторюваності (типовості) відтворених фактів, подій, масштаб відображення (повноту висвітлення). Повторення інформації в аудіовізуальних до-

кументах – це її специфічне вторинне відтворення або перетворення (у результаті аналітико-синтетичного перероблення, застосування широкого діапазону мистецьких засобів, технічних прийомів, дотичних до певного виду документів), що має місце у творчо-виробничому процесі створення аудіовізуального документа. Застосовуючи цей критерій, варто розрізняти поняття “дублетний”, “поглинений” аудіовізуальний документ, “варіанти” аудіовізуальних документів. Дублетні документи – це документи, розмножені у кількох примірниках. Поглинені документи – ті самі кінокадри й фрагменти аудіодокументів, що у різному обсязі та інтерпретації входять до складу фільмів, теле-, радіопередач та інших аудіовізуальних документів. Варіанти фото- й фонодокументів – два і більше документів, що мають відмінності між собою у деталях, але при цьому не змінюють самого змісту документа. Серед дублетних аудіовізуальних документів відбирають на архівне зберігання ті, що мають найвищу якість зображення, звуку, запису і відповідно – кращий фізико-хімічний і технічний стан, необхідну комплекtnість. Як свідчить практика, найбільші обсяги дублетних аудіовізуальних документів спостерігаються саме серед грамплатівок, зібраних колекціонерами. Для того, щоб запобігти їх внесенню до НАФ, рекомендується під час проведення експертизи цінності систематизувати документи за авторами, виконавцями, встановити виробничі номери кожного боку грамплатівки та обов’язково звірити зі списком виробничих номерів грамплатівок, що зберігаються в архіві. Поглинені відео- і фонодокументи не розглядають відокремлено, оскільки відеокадри й музичні фрагменти документів містять різне смислове навантаження і не мають самостійного значення. Тому рекомендується їх аналізувати, перш за все, у монтажному взаємозв’язку з усім іншим матеріалом конкретного документа. З кількох варіантів фото- і фонодокументів на архівне зберігання приймають ті, що найбільш відрізняються ціннісними ознаками – повним змістом, кращими композиційним, колірним рішеннями, якістю запису²⁹. Внесенню до НАФ підлягають документи, в яких певна подія, факт, явище відображені якнайповніше, виразно, ексклюзивно і відзначаються різноаспектним і водночас наближеним до контексту історичної епохи відтворенням.

Критерій виду аудіовізуальних документів є дещо умовним, утім, дозволяє виділити окремі групи документів, що потребують особливої уваги під час проведення їх експертизи цінності, зокрема: серед кінодокументів – кінофільми (документальні, історико-документальні, історико-біографічні), науково-популярні фільми (документальні), кіножурнали, спеціальні кіновипуски; серед фотодокументів – хронікальні, фоторепортажі, фотонариси, портрети відомих осіб, портрети, що відзначаються високим рівнем створення портретного образу, фотографії з історії культури, науки, освіти, мистецтва, фотопейзажі з високим

рівнем художнього виконання; серед фонодокументів – записи важливих суспільних подій, визначних творів і видатних митців світового та вітчизняного мистецтва. Фонодокументи та фотодокументи, створені наприкінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст., приймають на постійне зберігання незалежно від наявності в архіві їх аналогів на сучасних носіях (плівка, слайд, магнітна плівка, компакт-диск тощо). Також цінність представляють зібрані колекціонерами цілісні колекції фонодокументів, що утворюють єдиний комплекс разом із супровідною документацією (каталожні картки, книги-списки авторів, виконавців).

Сучасна технологічна домінанта аудіовізуальних документів не може сприйматися лише як прогресивний цивілізаційний проект. Цифрові технології дійсно підняли на якісно вищий рівень технічний процес створення та використання аудіовізуальних документів. Але, разом із тим, вони створили й нові комерційні можливості для зображень і звуків, що не гарантують, як це не парадоксально, належного художнього рівня. Також спостерігається масштабне зростання безконтрольного тиражування кінопродукції, аудіо- та відеопіратства, виразно втрачають сенс етичні межі для творів аудіовізуальної культури. Зафіксовані у супровідній письмовій документації реквізити, технологічні характеристики, інформація про походження документа, за потреби, встановлення архівістами додаткових відомостей – це ті ключові чинники, що слугують обов'язковою умовою комплексної ідентифікації та об'єктивної оцінки аудіовізуального документа для встановлення його оригінальності, справжності, розуміння відмінностей від одиничного, суто технічного запису чи зйомки.

Відбір кращих за якістю аудіовізуальних документів здійснюють за допомогою критеріїв їхніх зовнішніх особливостей – форми фіксації й передачі змісту документа, технічного, фізико-хімічного стану його збереженості. Перший критерій стосується способу й якості запису чи зображення, тобто, наскільки якісно у документі вдалося зафіксувати факт, подію, зберегти й відтворити їх. Цей критерій орієнтує відібрати на зберігання документи, в яких спосіб фіксування інформації на аудіовізуальному носії за технічними характеристиками слугує прикладом високотехнічних інновацій в аудіовізуальній культурі, є унікальним або відзначається певними особливостями зйомки чи запису, що мають художньо-естетичну цінність. Технічний, фізико-хімічний стан збереженості аудіовізуальних документів відображає відповідність аудіовізуального носія міжнародним, національним або галузевим стандартам. Наразі йдеться про якість зображення, звуку, збереженість носія, фотопаперу, магнітної плівки, кіноплівки, грамплатівки.

До специфічних критеріїв оцінки аудіовізуальних документів належать: засоби розкриття інформації документа, незалежність інформації

документа від певної установи – безпосереднього створювача документа, комплектність документів, наявність супровідної письмової документації; суспільне визнання документів³⁰.

Аудіовізуальний документ як матеріальний продукт художньої творчості та свідомої діяльності людини має певну естетичну цінність, з притаманними специфічними технічними засобами, прийомами, ідеями, відображає мистецькі набутки їх творців. Тому розкриття інформації аудіовізуального документа передбачає аналіз широкої системи координат його художніх особливостей у значенні твору мистецтва (жанровий діапазон, стилістичні прийоми, операторське рішення, композиційно-сюжетна цілісність, виразність й оригінальність запису, зйомки, монтаж, ракурс, колір, світлотінь, пластичність зображення, оркестровка образів і ритмів тощо). У разі виникнення труднощів відносно визначення таких ознак, доцільно залучати експертів-фахівців. Архівісти також повинні приділити увагу морально-етичним аспектам зйомки, запису конкретних осіб стосовно захисту конфіденційності певних сторін їхнього приватного життя.

Незалежність інформації аудіовізуальних документів (окреслення різних точок зору на події чи проблеми, об'єктивність та репрезентативність їх подання) від спеціалізованої установи чи організації, яка його створила, відображає поширений нині принцип політематичності роботи спеціалізованих структур (кіностудій, телевізійних каналів, компаній, творчих об'єднань) у сфері аудіовізуальної культури.

Комплектність документів і наявність супровідної письмової документації передбачені порядком приймання аудіовізуальних документів до архівної установи на підставі відповідних нормативно-правових актів і стандартів. Ці критерії зобов'язують архівістів проаналізувати повноту комплекту документів, що передається до архіву, ступінь збереженості супровідної письмової документації, якість її тексту, можливості наукового і практичного використання її інформаційного потенціалу. Відсутність повного комплекту документів або певних елементів супровідної документації не повинна перешкоджати прийманню на архівне зберігання документів. Допускається приймання аудіовізуальних документів із неповним комплектом супровідної документації, якщо це не викликає сумніву в їх автентичності, не перешкоджає користуванню ними, а також за гарантії їх справжності з боку особи, яка передала ці документи.

Доказом визнання суспільної й культурної цінності аудіовізуальних документів слугує присудження міжнародних, державних, регіональних премій, відзначення дипломами, медалями, презентація на престижних фестивалях, форумах, виставках, імпрезах, інтенсивність використання. Однак, варто взяти до уваги, що аудіовізуальним документам властива особливість створювати міфи, маніпулювати суспіль-

ною свідомістю, а інтенсивність їх використання може бути спричинена іноді швидкоплинними, сьогоденними запитами суспільства або чинниками кон'юнктури і з часом істотно змінюватися.

Грамотний відбір аудіовізуальних документів потребує застосування загальних і специфічних критеріїв експертизи цінності, дотичних до певного їх виду. Зокрема, серед кінодокументів першочерговому відбору підлягають хронікально-документальні фільми (як завершені, так і не завершені у виробництві), кіножурнали, спеціальні кіновипуски. Їх приймають на підставі застосування загальних критеріїв: походження – авторство (значення юридичної або фізичної особи – творця документа), час і місце створення документа, значущість інформації (унікальність, типовість, справжність (оригінальність, достовірність) документа, зовнішні особливості (носій і спосіб запису інформації, фізико-хімічний і технічний стан документа), а також специфічних критеріїв: засоби розкриття інформації документа (його художні особливості як твору кіномистецтва: монтаж, ракурс, кінематографічний план (великий, середній, загальний), характер освітлення, музично-звуковий ряд тощо), суспільне визнання документа (присудження премій, демонстрація на престижних конкурсах і фестивалях).

Оцінку і відбір відеодокументів доцільно здійснювати за аналогією з кінодокументами. У сучасному інформаційному суспільстві відеодокументи на відміну від кінодокументів – найчисельніший і найпоширеніший вид аудіовізуальних документів, де зафіксовано різні прояви політичного, економічного, культурного й духовного життя особи, суспільства, держави. З огляду на істотне збільшення кількості їх творців, експансію цифрових технологій, динамічне нарощування обсягів цих документів, доцільно застосувати до них вибірковий відбір.

Оцінку і відбір фотодокументів проводять на підставі загальних і специфічних критеріїв експертизи цінності документів: походження, змісту документів, з урахуванням їх жанру, художніх, естетичних і технічних аспектів як твору мистецтва, у цілісності цих компонентів. Одна з найважливіших властивостей фотографії – документальність зафіксованих подій. На знімку зображено те, що фотограф побачив, осмислив і встиг творчо зафіксувати. Втім, документальність не заперечує авторської основи фотографії, її суто людського наповнення. Зображення на фотодокументі, як і в живопису – це художнє розкриття внутрішнього глибинного сенсу ситуації, характеру людини, інших аспектів навколишнього світу, і тому критерій значення фізичної особи (авторства) при експертизі цінності фотодокументів є визначальним. За цією ознакою цінність фотодокумента залежить від рівня майстерності його автора, що відбивається у глибині трактування зафіксованих подій, художніх особливостях (ракурс зйомки, колірне рішення, експозиція, організація спеціально обраних об'єктів для фотографування

“у потрібному місці та в потрібний час”, виходячи з власного бачення, технічне опрацювання фотографії як втілення творчих задумів тощо). Критерій походження фотодокумента націлює архівістів також встановити, за можливості, його замовника – фізичну або юридичну особу. Застосування критерію часу і місця створення фотодокументів (час і місце створення фотодокументів збігаються з моментом і місцем зафіксованої події) зобов’язує ретельно вивчати історичні обставини, в яких створювався окремий фотодокумент або їх комплекс. У групі критеріїв змісту фотодокументів виключно важливим є критерій значущості факту, події, особи, зображених у документі з урахуванням художніх особливостей їх відтворення. Критерій повторюваності інформації фотодокумента в інших документах може потребувати рекомендацій експерта щодо відбору серед приблизно рівнозначних документів одного або максимум двох фото. Достовірність і повноту інформації фотодокумента часто доводиться встановлювати за допомогою джерелознавчого аналізу, опрацювання довідкових видань, публікацій, каталогів, картотек, електронних баз даних. Важливою ціннісною ознакою фотодокумента є його оригінальність. До архівів приймають оригінальні негативи (кольорові та чорно-білі), за їх відсутності – контратипи або позитиви на правах оригіналу (якщо вони мають історичну цінність і виготовлені з якісних дубль-негативів), слайди, а також цифрові фотодокументи, але за умови їх відсутності в аналоговій формі. Найбільшу цінність має авторський відбиток, оскільки найвиразніше відображає творчий задум і професійну майстерність створювача фотодокумента. Група загальних критеріїв зовнішніх особливостей фотодокументів включає критерій фізико-хімічного і технічного стану документів. Допускається приймання до архіву унікального фотодокумента, що має певні дефекти, з урахуванням сучасних можливостей його реставрації. Серед специфічних критеріїв фотодокументів одним із ключових є наявність і якість текстової супровідної документації. Фотодокументи з особистих архівів, колекцій часто надходять невпорядкованими, і тому для їх атрибуції необхідно використовувати інформацію довідкових видань, наукових публікацій, баз даних, дослідити уважно контрольний відбиток. Цікаві відомості можна отримати також при перегляді негативу, вивчаючи написи на ньому, почерк, яким вони зроблені. Аналіз почерків фотографів та їх зіставлення дозволяє встановити особу автора зйомки. Рекомендується також уважно опрацювати старі конверти, де зберігаються негативи. Фотопортрети аналізують за ознаками значущості зображеної особи та художніх якостей її відображення на світлині. Для пейзажних фотодокументів (сільські, міські, лісові, морські, гірські, індустриальні пейзажі тощо) основним критерієм є значення фізичної особи (авторства) – створювача документа з урахуванням зображувально-виразних засобів і технологічних параметрів фотографії

(світлотінь, філігранне опрацювання деталей, пластичність зображення, якість паперу (бархатистість, глибина тону), фотодрук).

Серед різних за жанром фонодокументів перевагу надають фонові записи документального, художнього, літературно-драматичного жанрів на підставі ознак, отриманих за результатами всієї сукупності критеріїв – загальних і специфічних. Документальні фонозаписи підлягають найповнішому і найретельнішому відбору за критеріями часу і місця створення документа, значущості зафіксованої у ньому інформації. Художні та літературно-драматичні фонодокументи оцінюють, керуючись критерієм значення автора, виконавця, змісту інформації. Наявність нині значного обсягу художніх фонодокументів, де зафіксовані виконавці, які не мають широкої популярності, але є відомими вузькому колу спеціалістів і шанувальників, актуалізує необхідність проведення вибіркового відбору цих документів з урахуванням приналежності до певного жанру в музичному мистецтві, опрацювання додаткових відомостей з різних джерел (наукові публікації, рецензії, інформація ЗМІ) щодо їхньої творчої діяльності. Першочергової уваги потребують фонодокументи, що відображають: становлення і кристалізацію в історичній ретроспективі та у колі хронотопу сучасності кращих традицій вітчизняного і зарубіжного театрального мистецтва, музичної та вокальної культури, високі зразки творчості майстрів сцени у всьому багатстві провідних жанрово-стильових особливостей і художньо-естетичних чинників.

Отже, з огляду на багатовимірний феномен природи аудіовізуальних документів як результату творчо-виробничої діяльності, їхню видову структуру, художні та технологічні аспекти, властиву їм поліфункціональність, експертиза цінності цих документів – складний інтелектуальний процес міждисциплінарного характеру, де поєднуються пізнавальні можливості власне архівознавства та низки гуманітарних наук. Цілком очевидно, що її методологія потребує доопрацювання, доповнення певними науковими методами, критеріями для розширення можливостей культурологічної експертизи аудіовізуальних документів із точки зору творів мистецтва і, відповідно, внесення коректив у критерії їх грошової оцінки.

¹ Про Національний архівний фонд та архівні установи: Закон України від 24 груд. 1993 р. № 3814-ХІІ (зі змінами). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3814-12> (дата звернення: 07. 07. 2017).

² Зміни в архівному законодавстві щодо експертизи цінності документів. Роз'яснення Міністерства юстиції України від 24 січ. 2012 р./С. В. Сельченкова. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0024323-12 (дата звернення: 07. 07. 2017).

³ Сельченкова С. В., Селіверстова К. Т. Експертиза цінності управлінських документів: історія, теорія, методика: наук.-метод. посіб./Держ. арх. служба України, УНДІАСД. Київ; Рівне, 2011. 170 с.; Відбір на постійне зберігання аудіовізуальних документів: метод. рекомендації/Держкомархів України, УНДІАСД, ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного; уклад.: К. Т. Селіверстова (кер. теми), А. М. Шелест. О. Г. Саприкіна та ін. Київ, 2010. 64 с.; Застосування принципів і критеріїв експертизи цінності документів на сучасному етапі: метод. рекомендації/Держкомархів України, УНДІАСД; уклад.: К. Т. Селіверстова (кер. теми), Л. В. Андрієвська М. В. Ковтун., Н. М. Христова. Київ, 2009. 39 с.; Робота з документами особового походження: метод. посібник/Держкомархів України, УНДІАСД; авт.-уклад.: Л. О. Драгомірова, І. М. Мага, З. О. Сендик, К. Т. Селіверстова, Н. М. Христова. Київ, 2009. С. 8–38.

⁴ Автократов В. Н. Теоретические проблемы отечественного архивоведения: монография. Москва, 2001. 396 с.; Асфандиярова И. Г. Аудиовизуальные архивы: учеб.-метод. пособие. Уфа, 2013. 98 с.; Аудиовизуальные архивы на рубеже XX–XXI веков (отечественный и зарубежный опыт)/сост.: В. М. Магидов, Е. Л. Иванова; под. ред. В. М. Магидова. Москва, 2003. 414 с.; Ємельянова Т. Аудіовізуальні документи в державних архівах України: організація доступу та використання інформації, що міститься в них (1930–2007 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07. 00. 02/Ємельянова Тетяна Олександрівна; Держкомархів України, УНДІАСД. Київ, 2010. 210 с.; *Її ж.* Документознавство аудіовізуальне//Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл./НАН України. Інститут історії України; І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. Київ, 2008. С. 201–210; *Її ж.* Проблеми архивного хранения оцифрованных аудиовизуальных документов//Електронний документ: актуальні завдання та практичні впровадження (життєвий цикл електронного документа): матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовт. 2012 р., м. Київ/Держ. архів. служба України, Укр. НДІ архів. справи та документознавства, Центр. держ. електрон. архів України, Нац. академія держ. упр. при Президенті України. Київ, 2012. С. 44–48; Казімірова І., Ємельянова Т. З досвіду оцифрування кінодокументів у ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного//Архіви України. 2010. № 3–4. С. 87–92; Магидов В. М. Кинофотофонодокументы в контексте исторического знания: монография. Москва, 2005. 394 с., 48 с. ил.; Тихонов В. И. Информационные технологии и электронные документы в контексте архивного хранения (статьи разных лет). Москва, 2009. 384 с.; Формирование и сохранение культурного наследия в информационном обществе (Издание ЮНЕСКО для Всемирного саммита по информационному обществу). Санкт-Петербург, 2004. 112 с.; Эдмондсон Р. Аудиовизуальное архивирование: философия и принципы/неофиц. пер. с англ. В. В. Михайловского. Париж, 2004. 90 с. URL: www.unesco.kz/publications/ci/moscow/audiovisual-archives.pdf. (дата звернення: 08. 07. 2017); Audiovisual archives: a practical reader/edited and compiled by Helen P. Harrison [for the] General Information Programme and UNISIST. Paris, 1997. 429 p.; Audiovisual Archiving: Philosophy and Principles/prepared by Ray Edmondson. Third edition. Paris, 2016. 90 p.

⁵ Відбір, експертиза цінності та приймання на постійне зберігання цифрових аудіовізуальних документів: метод. рекомендації/Держ. архів. служба

України, ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного; уклад.: Т. О. Ємельянова. Київ, 2015. 27 с.; Порядок оцифрування кінодокументів/Держ. архів. служба України, ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного; уклад. І. О. Казімірова. Київ, 2012. 10 с.; Порядок оцифрування фонодокументів/Держ. архів. служба України, ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного; уклад. Т. П. Камінщук. Київ, 2012. 10 с.

⁶ Робота архівних установ України з аудіовізуальними документами: метод. посібник/Укрдержархів. УНДІАСД; уклад.: Л. Ф. Приходько (кер. теми), Г. К. Волкотруб, В. В. Патик; за заг. ред. Т. О. Ємельянової. Київ, 2015. 390 с.

⁷ Словник української мови: в 11 томах. Т. 2. Київ, 1971. С. 462; Сучасний словник іншомовних слів. Близько 20 тисяч слів і словосполучень/НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; уклад.: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ, 2006. С. 255.

⁸ *Шестаков В. А.* Особенности экспертизы культурных ценностей//Вопросы культурологии. 2008. № 11. С. 57–64; Экспертиза в современном мире: от знания к деятельности/под ред. Г. В. Иванченко, Д. А. Леонтьева. Москва, 2006. 454 с.

⁹ Про Національний архівний фонд та архівні установи: Закон України від 24 груд. 1993 р. № 3814-ХІІ (зі змінами). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3814-12> (дата звернення: 07. 07. 2017); Про проведення експертизи цінності документів: постанова Кабінету Міністрів України від 8 серп. 2007 р. № 1004. URL: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1004-2007-п. (дата звернення: 08. 07. 2017); Правила роботи архівних установ України/Міністерство юстиції України, Державна архівна служба України, УНДІАСД; упоряд.: Л. А. Кисельова, Ю. А. Прилепішева, Т. П. Прись, С. В. Сельченкова; за заг. ред. Н. М. Христової. Київ, 2013. С. 12.

¹⁰ Словник синонімів української мови: у 2-х т. Т. 1. А*М/А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін.; НАН України. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови. Київ, 2006. С. 157, 309, 458.

¹¹ *Автократов В. Н.* Указ. соч. С. 137–138.

¹² Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять: ДСТУ 2732:2004/розроб.: О. Загорецька, Л. Драгомірова, Л. Кузнецова, С. Кулешов (кер. розроб.) та ін. Київ, 2005. С. 10.

¹³ *Кулешов С.* До проблеми віднесення документів Національного архівного фонду України до унікальних//Студії з архів. справи та документознавства. 2008. Т. 16. С. 15–16.

¹⁴ *Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М.* Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник. Київ, 2006. С. 56.

¹⁵ *Швырев В. С.* Рефлексия и понимание в современном анализе науки//Вопросы философии. 1985. № 6. С. 44–56; Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности: методологические проблемы современной науки. Москва, 1978. С. 31–50.

¹⁶ *Заицький Л. О.* Вступ до методології історії. Львів, 1996. С. 68–72.

¹⁷ *Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М.* Зазнач. твір. С. 68–69.

¹⁸ *Автократов В. Н.* Указ. соч. С. 89.

¹⁹ *Сельченкова С. В., Селіверстова К. Т.* Зазнач. твір. С. 97–98.

²⁰ *Асфандиярова И. Г.* Указ. соч. С. 51–52.

²¹ Сучасний словник іншомовних слів... С. 390; Енциклопедичний словник з державного управління/уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ, 2010. С. 357.

²² Архівістика: термінологічний словник/авт.-упоряд.: К. Є. Новохатський (кер.), К. Т. Селіверстова, Н. І. Гончарова та ін. Київ, 1998. С. 40.

²³ Сельченкова С. В., Селіверстова К. Т. Зазнач. твір. С. 70–93.

²⁴ Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світоглядний аналіз /Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. Київ, 2002. С. 60–65.

²⁵ Людина. Суб'єкт. Вчинок: філософсько-психологічні студії. Київ, 2006. С. 230–257.

²⁶ Сельченкова С., Селіверстова К. Зазнач. твір. С. 77–78.

²⁷ Застосування принципів і критеріїв експертизи цінності документів... С. 15–26.

²⁸ Методика віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних, затверджена наказом Міністерства юстиції України 16 серп. 2016 р. № 2505/5. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1148-16> (дата звернення: 09. 07. 2017).

²⁹ Відбір на постійне зберігання аудіовізуальних документів... С. 24–25.

³⁰ Асфандиярова И. Г. Указ. соч. С. 49–50.

There is considered in theoretical and applied aspects of the appraisal of audiovisual documents: conceptual apparatus, methodological tools and the specifics of practical application.

Key words: National Archival Holdings (NAH); Document of the National Archival Holdings (NAF); the value of a document; appraisal of audiovisual documents; methodology for documents appraisal.